

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
Форум**

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

ЗА НЯКОИ СХВАЩАНИЯ НА ПРОФ. КАЦАРОВ ОТНОСНО НРАВСТВЕНО- ТО РАЗВИТИЕ НА ДЕТСКАТА ЛИЧНОСТ

Венка Кутева

Дълбоките исторически процеси са особено благоприятни за нравствени търсения, без които е немислима съвременната педагогика. Подобен порив към образованието и засилена вяра към неговата обновителна мощ се констатира в различна степен през отделните исторически моменти на търсене на нови пътища в живота, както и след всяко преживяно по-дълбоко сътресение и катастрофа в обществото. Човечеството обръща погледа си към образованието и когато иска да осъществи някакъв свой идеал (1, 5).

Значителна роля в процеса

на възпитанието играе възприетата система от нравствени ценности. Тя зависи както от националните традиции и от постиженията на общочовешката култура, така и от актуалните общественно-икономически условия.

Ценностите, бидейки творение на човешката култура, се формират в резултат на въздействието на обществената среда. Под нейно влияние се осъществява тяхно усвояване. То се изразява в субективното приемане на ценностите и признаването им за интегрален елемент на собствената личност. Формирането на определена система от ценности играе значителна роля в процеса на възпитанието (3, 79).

Мнозина автори си задават

въпроса съществуват ли трайни общочовешки ценности, възприети в различните страни при различни социални, народностни, политически и религиозни основи? "Съществуването на такъв вид универсални ценности може да се приеме за основен стимулатор на умственото, културното, социалното и нравственото развитие на човечеството." (3, 80)

Подобни въпроси вълнуват и проф. Д. Кацаров. Своите схващания за тях той излага в монографията си "Нравствено развитие и нравствено образование" (2).

Кацаров разглежда огромното значение на въпроса за нравственото формиране на личността. За да можем да осъществяваме нравственото възпитание на подрастващите, според него е необходимо на първо място да се изясни същността на нравствеността като философска категория, как се заражда и развива като процес у човека, ролята и значението на нравственото възпитание през различните периоди от развитието на човека.

В монографията Кацаров разглежда развитието на нравствеността у детето. Той дава собствени определения за термините, които използва. Специално внимание обръща на разграничаването на понятията нравственост, нравствено съзнание, нравствено поведение и нравствено образование.

Нравствеността, според него е нещо, което се отнася до нра-

вите, до установените правила и норми на поведение, нещо, което е съобразено с тях или е определено да ги поддържа. "Нравствеността е нещо, което регулира поведението на индивида, отношението му към другите" (2, 5).

Неколкократно Кацаров подчертава, че нравствеността се явява съвкупност от правила за самоконтрол и същността ѝ се изразява именно в уважението, което индивидът храни към тези правила.

Кацаров проследява и анализира социалните и индивидуалните източници за формиране на нравственост у детето. Той отбелязва, че нравствеността не бива да се отъждествява с нравствената чувствителност, но същевременно тя е невъзможна без нея. Той смята за неоснователно твърдението да се търси обяснението за формиране на нравственото съзнание, както в чисто индивидуалните свойства на личността, така и само в социалното влияние на обкръжението. По-скоро би трябвало до се определи делът на участие на всяко от тях в процеса на формиране на личността и нейната нравственост.

Особено внимание проф. Кацаров отделя на проблема за осъзнаването на натрупания от детето нравствен опит. До истинска нравственост – казва той, може да се стигне само, когато нашият непосредствен нравствен опит се осъзнае, оцени, контролира, когато по-

лучи своята разсъдъчна, рационална опора. Нравственият живот не е нищо друго освен превръщане на нашия непосредствен нравствен опит в един съзнателен, обмислен, контролиран и следователно оценяван опит (2, 36).

Интерес за нас представляват схващанията на проф. Кацаров относно структурата и функцията на нравствеността. "Нравствеността и нравственото съзнание на личността са цялостен резултат от всички реакции на нашето целокупно същество и качеството на този резултат ще зависи от степента на общото развитие, до което сме дошли в нашето поведение, което неизбежно и всякога се придружава от една спонтанна работа на ума и спонтанна ценностна преценка." (2, 42) Следователно, както отбелязва Кацаров, нравствеността не може да бъде еднаква и по съдържание и форма, универсална за всички. Нравствеността е крайно сложен продукт на съвместното действие на всички душевни сили на човешкото същество. Той е сложен резултат от преплитане на нашия всестранен вътрешен и външен опит, в който всичко има някакво отношение към нравственото формиране на индивида (2, 42).

Кацаров характеризира основните елементи на нравствеността – нравственото чувство и нравствената съвест, които лежат в основата на нравствените добродетели. Той отделя специално вни-

мание на въпроса за развитието на нравствеността у детето.

Детето във всяка своя възраст действа нравствено, но по своему, отбелязва Кацаров. Същественото за нас, във връзка с проблема, който ни интересува, е да разберем в какво се състои нравственото у детето във всяка негова възраст и оттам да открием начина, по който се формира постепенно нравствеността у него.

Как се заражда и формира нравствеността, т. е. нуждата от нравствена оценка на постъпките и поведението, нуждата от справедливост и отговорност, как се проявява нравственото правило, нравственото съждение и мисъл, как се обективира и автоматизира нравствеността и кои са главните фактори, които вземат участие в зараждането и развитието на нравствеността са въпросите, на които търси отговор проф. Кацаров. Като съществени фактори за появата и развитието на нравствеността той посочва подражанието (стремежа за уподобяване и изравняване с другите), играта, принудата (идваща от възрастните), внушението, авторитета, сътрудничеството и общуването с другите. "Под комбинираното въздействие на всички тези фактори детето минава, в еволюцията на своето нравствено формиране, от случайната, спорадична и капризна нравствена постъпка, през нравствеността на наложеното подчинение, към доброволно и свободно

приетата и следвана нравственост, към автономната нравственост, с една дума от чистото съобразяване към нравствеността на съзнателното и разумно нравствено мотивиране.” (2, 54)

В своето развитие нравственото формиране минава през няколко едновременни и последователни форми. Първоначалната нравственост на детето е тази на дълга и на задължението отвън, на външните правила и обективната отговорност. Това е нравствеността на авторитета, на послушанието, при която правилото остава, така да се каже, извън индивида и не е продукт на неговото лично съзнание. Доброто се свежда към послушанието и дългът е нещо принудително. По-нататък нравственото формиране се движи постепенно към доброволно приетата нравственост чрез включване в съзнанието на нравствени правила, чрез постепенното освобождаване от опеката и авторитета на възрастните и появата на взаимността и сътрудничеството в отношенията на детето с другите. Това е нравствеността на взаимността, на субективната отговорност, на нравственото задължение, което произтича от взаимното подпомагане и услужване, нравственост на взаимната симпатия и уважение, на нравствените норми, при която нравствените правила се пренасят вътрѣ, т. е. произтичат вече от нравственото съзнание. Тези форми на нравственост предс-

тавяват различни състояния на нравственото съзнание. Те непрекъснато взаимно се проникват и от степента на това проникване зависи и състоянието на нравственост у различните индивиди, както и последователните, едновременните или изключителни нравствени състояния у един и същ индивид.

Това развитие представлява същевременно една еволюция на нравствените критерии, тяхното все по-голямо обобщаване, та чак до тяхното идеализиране – едно преминаване от спорадичния и изолиран нравствен акт, към нравствения характер. Съществена роля в това генерализиране играе представата за усъвършенстване и тази за нравствения идеал.

Кацаров отбелязва, че нравствеността по своята същност е динамична – същественото в нея е не временното състояние и съдържание, а устремът, движението все по-напред. Тя се усложнява в структурата си, расте в обхвата и съдържанието и същевременно се усъвършенства качествено.

Истинска нравственост ние не можем да очакваме у детето преди достатъчно съзряване на неговата интелигентност и появата на логическото мислене у него; както и преди появата на способността да се освобождава от своя егоцентризъм (по силата на която то вижда нещата изключително или предимно през призмата на своето аз) и да се издигне до обек-

тивния, собствен на самите неща и лица поглед (2, 56). Характерът на детето започва да става постоянен и преди 12 години, но неговото истинско оформяне според Кацаров е след тази възраст.

От казаното дотук става ясно, че ние не можем да прилагаме една и съща мерна единица (тази на духовно издигнатия индивид) за преценка на поведението на детето в различните стадии на неговото развитие, нито даже за поведението на възрастните при различните степени на душевно и духовно-културно развитие. Нравственото възпитание, продължава Кацаров, не може да се състои и от насаждане отвън на установени и фиксирани норми на поведение, а в постепенното самостоятелно изработване на нравствени норми и непрекъснатото им усъвършенстване и генерализиране.

Кацаров развива идеята, че можем да говорим за "нравствена възраст" на даден индивид, както говорим за "интелектуална възраст", т. е. за съответствие между собственото на индивидите от неговата възраст разбиране на нравствеността (нравствено развитие) и разбирането, което има даден индивид, и тогава можем да предположим, по аналогия с умственото развитие, че независимо от неговата календарна (хронологична) възраст всеки индивид има и една "нравствена възраст", която съвпада или пък е под или над неговата "календарна възраст".

Така можем да приемем, че има различен "коефициент" на нравствено развитие, т. е. различно отношение на неговата нравствена възраст към календарната такава, както и за нравствения профил на дадено лице в зависимост от широтата и обхвата на неговото нравствено поведение и степента на развитието му. В този смисъл според Кацаров можем да говорим за нормално, поднормално или наднормално нравствено развитие, в зависимост от отклонението на дадено дете от свойствената за децата от неговата възраст нравственост. В този аспект е възможно да се говори и за средна, типична нравственост на дадена хомогенна група от индивиди (по възраст, социална среда, култура и др.) (2, 58).

Следователно мерилото на нравствеността на дадено дете ще бъде свойствената за неговата възраст нравственост. Във всеки случай, продължава Кацаров, нравственото поведение не може нито да се прецени, нито да се разбере от гледище на абсолютни нравствени принципи и норми. Това е възможно само в двояката светлина на особеностите на индивида и на средата и на техните взаимоотношения, т. е. на степента на психическото развитие и зрелостта на индивида – състоянието на чувствата, мислите, отношенията, мирогледа, понятието за добро и лошо, за съвършенство, както и взаимоотношенията между индиви-

дите. В това отношение, както посочва Кацаров, абсолютен критерий за нравствено поведение няма. Преценката се пренася от нравствената постъпка върху нравствената мотивация, където собствено е и центърът на тежестта на нравственото поведение и в светлината на което става ясно, че същинска нравственост е само тази на автономното добро и съвест, а не тази на външното задължение.

За да изясни по-пълно развитието на нравствеността у децата, Кацаров представя изследванията на Ж. Пиаже относно развитието на съзнанието у децата и прилагането на правилата при техните игри. Той отбелязва, че изследването на Пиаже разкрива неочаквано, че игрите на децата – даже и най-простите групови игри – са едно богато ценно поле не само за изясняването на умственото развитие на детето, но и за неговото нравствено формиране. В прилагането и съзнаването на правилата при игрите детето преминава от 2-3 г. до 12-13 г. през различни стадии, които съответстват, без да представляват разграничени периоди, на различна степен на социална и следователно нравствена формираност. Детската група, респ. детското общество, при игрите се усложнява в своята структура и в своята функция и с това се изменя както съзнаването, така и практикуването на правилата. Редом с нравствеността, която им е наложена отвън, у децата се

появява и една нравственост, свободно изработвана и приемана от тях при сътрудничеството им в игрите. Кацаров представя формулираните от Пиаже стадии в практиката на правилата на играта и стadiите в осъзнаването на тези правила. Той отбелязва, че колективните игри хвърлят удивителна светлина върху цялостния нравствен живот на детето. В еволюцията на правилата на игрите се очертава един процес на развитие, който може да се наблюдава във всички други области на прояви на нравствения живот на детето. Какви са отношенията между посочените три вида правила: моторни, по принуда (които се дължат на едностранното уважение) и рационални (които се дължат на взаимното уважение) и които съответстват на три типа социално поведение: асоциално (у малкото дете), егоцентрично (у детето до 10-11 г.) и на сътрудничество (характерно за по-възрастното дете и възрастния човек).

Моторните правила се сливат с привичките. Всичко, което детето извършва от първите месеци на своя живот, се кристализира в императивни привички. Ето защо възпитанието трябва да започва още от люлката. От всяка привичка обаче не се поражда съзнание за правило.

В основата на рационалните правила лежи взаимното уважение. С развитието си детето все по-малко се поддава на престижа

на възрастния и все повече разисква с него като с равен. Следователно сътрудничеството се явява фактор за формиране на истинската личност, при появата на която правилата престават да бъдат нещо външно, а се превръщат едновременно във фактори и в продукт на личността. Кацаров споделя мнението на Пиаже, че взаимното уважение и сътрудничеството не се осъществяват никога напълно – те са не само две гранични форми, но още и две идеални форми. Винаги и навсякъде върху индивида тежат правилата и мненията на околните по силата на една минимална принуда и детето към 12–14-годишна възраст, така да се каже по право, може да подлага всяко правило на свое критическо изследване. Даже и възрастният, и най-разумната личност, подчинява на “своя нравствен опит” само незначителна част от правилата, които го обкръжават. Но това не изменя нещата. Психологически едно и също правило представя съвсем друга реалност у 7-годишното дете, което го счита за неприкосновено, и у 12-годишното, което без да го отхвърля, го счита за ценно само след взаимното му одобрение. Голямата разлика между принудата и сътрудничеството или между едностранното и взаимното уважение, според Кацаров е, че първата налага само готови правила, а второто предлага само един метод на взаимен контрол.

Кацаров анализира становището на Ж. Пиаже относно нравствения реализъм на детето. Той изтъква, че за детето светът е пропит с нравствени закони. За него социалните правила не са отделени от физическите закони на света, то още не ги разделя и различава. Според детето действията на всеки човек се регулират от също такива закони, като тези на физическия свят. Именно поради това нравствените правила запазват за него нещо физическо в себе си, както имената на нещата съставляват за детето част от тях. Поради това за него намеренията нямат значение. Проблемът за отговорността се състои за него само да се познава дали законът е уважен или нарушен и всяко нарушение (даже неволно) води за него до наказание. Детето се интересува повече от резултата, отколкото от мотивацията на действията. Всичко това води до приемането на две нравствености у детето – на дълга и на автономното добро – чието отражение може да се намери и у възрастните. Тези две нравствености се дължат, както вече се каза, на два различно формиращи се процеса – на принудата и сътрудничеството. Първият от тези процеси е нравствената принуда на възрастните, която довежда до хетеронимията и следователно до нравствения реализъм. Вторият е сътрудничеството, което води до нравствена автономия.

В заключение ще посочим,

че с монографията "Нравствено развитие и нравствено образование", проф. Кацаров разглежда комплексно един проблем, който търси и днес своите решения. Авторът ни предлага оригинални отговори, които и днес са значими и актуални.

ЛИТЕРАТУРА

1. К а ц а р о в, Д. Характерни черти в развитието на съвременната образователна теория и практика. С., 1942.
2. К а ц а р о в, Д., Нравствено развитие и нравствено образование. С., 1941.
3. С к о р н и, З б. Ценности и възпитание. Педагогика, 1991, № 11.

ABOUT PROF. KACHAROV'S UNDERSTANDINGS CONCERNING MORAL GROWTH OF CHILD PERSONALITY

V. Kuteva

The great importance of the problem about personality development, D. Kacharov considers in his monograph „Moral growth and moral education“, Sofia, 1941.

D. Kacharov analyses the child's moral development in his research. He studies the social and individual sources of child's moral formation.

Prof. Kacharov views about moral structure and function are of great interest to us.

To make clear his position for child's moral development, Kacharov represents Jan Piaje's researches about growth of children's consciousness and applying the rules in their plays.